

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра конституційного,
адміністративного та фінансового права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Актуальні проблеми господарського права»

на тему:

„Особливості правового становища підприємства”

Студента 1 курсу групи ПРм - 12
Галузь знань 0304 «Право»
Спеціальність 8.03040101 «Правознавство»
Мудрака Р.М.
Керівник: д.ю.н., проф. Гречанюк С.К.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПІДПРИЄМСТВА	5
1.1. Підприємство: поняття та сутність.....	5
1.2. Ознаки підприємства як суб'єкта господарювання.....	9
РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРСЬКА КОМПЕТЕНЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЇХ МАЙНА	14
2.1. Поняття та зміст господарської компетенції підприємств.....	14
2.2. Правовий режим майна підприємств.....	19
РОЗДІЛ 3. ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ	23
3.1. Класифікація підприємств.....	23
3.2. Організаційно-правові форми унітарних підприємств.....	28
3.3. Організаційно-правові форми корпоративних підприємств.....	36
3.4. Асоційовані підприємства.....	41
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Підприємства як учасники економічних відносин є провідниками, які поєднують особисті інтереси з суспільними. Удосконалення правового статусу підприємств та підвищення ефективності їх господарювання є невід'ємним елементом стратегії розвитку економіки України. На сьогодні велика кількість видів та організаційно-правових форм підприємств породжують на практиці безліч питань щодо визначення особливостей їх правового статусу і, відповідно, застосування певних положень чинного законодавства України.

Поняття «підприємство» є узагальнюючим, збірним. По-перше, воно визначає підприємства як певні організаційно-правові форми господарювання. По-друге, це поняття є загальногалузевим, тобто притаманне будівельним, транспортним, сільськогосподарським, торговельним та іншим підприємствам.

Правове становище підприємств регулюють Господарський та Цивільний кодекси України, що вступили в дію з 1 січня 2004 року, Закони України «Про господарські товариства» (від 19.09.1991 р.), «Про кооперацію» (від 10 липня 2003 р.), інші закони та численні підзаконні нормативно-правові акти, які враховують особливості положення певних видів підприємств. Прийняття Господарського кодексу України як кодифікованого нормативно-правового акту слугувало подальшому розвитку законодавства, поєднанню приватноправових методів правового регулювання на паритетних засадах з публічно-правовими, однак прийняття ГК України не вирішило всіх проблем, пов'язаних з правовим положенням підприємств. У правовому регулюванні становища підприємств та їх діяльності є певні недоліки, неузгодженість, які вказують на доцільність комплексного наукового дослідження проблем правового становища підприємств.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є комплексний аналіз господарського законодавства, практики його застосування та відповідних теоретичних засад.

Для досягнення цієї мети були поставлені та вирішені наступні завдання:

дослідити сутність підприємства, проаналізувати визначення підприємства як суб'єкта господарювання;

виділити ознаки підприємства і складові його організаційно-правової форми;
дослідити правовий режим майна підприємств та його вплив на визначення правового становища підприємства;

дослідити стан українського законодавства, що закріплює правове положення підприємств різних видів;

дослідити питання створення підприємствами дочірніх підприємств.

Об'єктом дослідження є сукупність господарських відносин, що виникають в процесі створення, функціонування та припинення діяльності підприємств.

Предметом дослідження є правове становище підприємств як суб'єктів господарювання.

Методологію дослідження становлять загальнонаукові (системний, аналізу, синтезу, індукції, дедукції) та спеціальні (метод тлумачення правових норм) методи наукового пізнання. За допомогою системного методу, методу аналізу і синтезу досліджувалися теоретичні положення про підприємство як різновид господарюючих суб'єктів. Методом індукції та дедукції одержані під час аналізу видів підприємств висновки поширювалися на підприємства всіх форм власності та навпаки, загальні результати використовувалися для пояснення рис, притаманних окремим організаційно-правовим формам підприємств. Для виявлення відповідності норм права суспільним відносинам застосовувався метод тлумачення правових норм.

Науково-теоретичну основу проведеного дослідження складають роботи вчених, присвячені правовому статусу господарюючих суб'єктів, в тому числі підприємствам, стану та проблемам господарського законодавства України, а саме: С.М. Братуся, В.І. Борисової, В.І. Васильєва, М. Вебера, О.М. Вінник, В.Д. Волкова, Т.В. Кашаніної, О.Р. Кібенко, Н.І. Косякової, В.М. Кравчука, І.Ю. Краська, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Є.О. Суханова, М.І. Титова, В.В. Хахуліна, О.О. Чувпила, В.І. Шакуна, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича, А.Н. Широкова, В.С. Щербини та багатьох інших дослідників.

Структура курсової роботи зумовлена цілями і завданнями дослідження. Вона складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПІДПРИЄМСТВА

1.1. Підприємство: поняття та сутність

Під підприємством може розумітися задумана (розпочата) ким-небудь справа (починання), господарська чи торгова одиниця (організація), трудовий колектив, виробничий майновий комплекс – і це далеко не повний перелік можливих смислових значень. У самому загальному вигляді підприємство розглядається в якості соціальної комплексної системи, універсального соціально-майнового комплексу, що представляє собою єдність працівників, майна і правового статусу [14, с. 16; 16, с. 28; 25, с. 123].

Одні науковці дотримуються погляду на підприємство як на юридичну особу [17, с. 36-38; 26, с. 36-38; 31, с. 36-38, інші зайняли протилежну позицію, вважаючи, що підприємство – це економічне явище, яке існує об'єктивно, незалежно від наділення його законодавцем цивільною правосуб'єктністю [29, с. 107-108]. Таким чином, розуміння підприємства у якості певної організації (соціального інституту) тягне за собою проблему визнання або невизнання такої організації юридичною особою.

Для юридичної науки, а саме – для господарників та цивілістів, проблема підприємства, головним чином, полягає в питанні наділення (чи ненаділення) підприємства правосуб'єктністю, а отже, зводиться до дилеми – визнавати підприємство суб'єктом чи об'єктом права. Аналіз вітчизняного і зарубіжного нормативного матеріалу різних періодів дозволяє зробити висновок, що в законодавстві має місце двозначність терміну «підприємство», що вносить плутанину при застосуванні норм права.

Наприклад, ст. 5, 14 Закону України «Про іпотеку» [7], ст. 11 Закону України «Про заставу» [6] використовують «підприємство» у якості суб'єкта права – заставодавця щодо належного йому майна, Закон України «Про оренду державного та комунального майна» - як суб'єкта (ст. 1), так і об'єкта (ст. 4) права.

Дослідження даної проблеми на сьогоднішній день ускладнюється у зв'язку з прийняттям Господарського Кодексу України [2] (надалі – ГК) та нового ЦК, які мають неоднаковий підхід до такого поняття як «підприємство».

Відповідно до ст. 62 ГК підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

ЦК ж стосовно поняття «підприємство» не має принципового підходу. У ст. 191 ЦК наголошується на тому, що підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності і може бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів, а ч. 2 ст. 167 та ч. 2 ст. 169 ЦК передбачають можливість створення юридичних осіб в організаційно-правових формах державного та комунального підприємств.

Багатозначність терміну «підприємство» викликає справедливі нарікання серед українських вчених-юристів. Як підкреслює О. Пушкін: «В нашому законодавстві під підприємством розуміється ... виходить нісенітниця – змішання суб'єкта і об'єкта правовідносин» [27, с. 13]. В. Примає називає нісенітницею словосполучення «власник підприємства» і вважає, що підприємство повинно розглядатися лише як комплекс майна, як це передбачає Цивільний кодекс України [26, с. 43]. В. Кравчук ж підкреслює, що поняття «підприємство» міцно вкорінилося у вітчизняному законодавстві, насамперед, для позначення господарюючих юридичних осіб. Він вважає, що важко знайти інший близький за значенням термін і відмова від поняття підприємства у значенні суб'єкта права, за новим ЦК України є передчасною [20, с. 134].

В. Лаптев підкреслює, що в сучасних умовах господарська діяльність – це підприємницька діяльність, а господарські відносини – відносини між підприємцями як індивідуальними, так і колективними (підприємствами) [22, с. 37]. Цю думку продовжує В. Чанкин, який вказує, що у зв'язку з недосконалістю юридичного інструментарію, наданого цивільним правом, у сучасних умовах практично неможливо відокремити підприємця від юридичної особи, точно так само, як і від фізичної [33, с. 62], що тягне необхідність визнання його окремим суб'єктом правовідносин.

В. Дозорцев підкреслює, що основні проблеми пов'язані з нетрадиційним видом юридичної особи – підприємством, що як суб'єкт цивільного права є вираженням і логічним продовженням консервативної системи власності. Підприємство, що стало основним видом юридичної особи, точно кажучи, є виробничою, а не правовою категорією. Його правосуб'єктність дотепер несе на собі відбиток командно-адміністративної системи. Консервативне прагнення зберегти підприємство як форму юридичної особи дуже небезпечно для повноцінного ринкового обігу [15, с. 32]. На неприпустимість наділення правосуб'єктністю підприємства звертають увагу й інші правознавці [21, с. 159].

Таким чином, з одного боку категорія юридичної особи охоплює підприємство

як одну з його організаційно-правових форм, а з другого підприємству як суб'єкту господарювання крім прав юридичної особи належать ще й інші права та обов'язки, які виходять за межі прав, притаманних юридичним особам. Юридична особа – перш за все суб'єкт цивільного обороту і використання даного інституту створює юридичні умови для участі суб'єкта у відносинах обігу, але не орієнтує на виробничу діяльність.

Підприємство як юридична особа є одним з видів суб'єктів права, особою, яка визнана носієм прав та обов'язків. Це положення чітко закріплене в ч. 4 ст. 62 ГК. Згідно ж з ч. 2 ст. 55 ГК, підприємство – суб'єкт господарювання. Таким чином, підприємство є різновидом господарської організації і являє собою самостійний суб'єкт господарювання. Саме з цих позицій підприємство і буде розглядатися надалі. Визнання ГК підприємства юридичною особою, суб'єктом правовідносин має принципове значення для науки господарського права.

Розглянемо ж характерні риси підприємства як суб'єкта права. Так, під суб'єктом права прийнято розуміти особу, що приймає участь, або може приймати участь у правовідносинах [32, с. 84]. Суб'єкт права – це учасник суспільних відносин, особа, яка може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Для цього вона повинна володіти: а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та здійснювати персоніфіковану волю. Крім того, це особа, реально здатна брати участь у правовідносинах, яка набула властивості суб'єкта права в силу юридичних норм [28, с. 1-3]. Внутрішні властивості, притаманні особі (фактична здатність бути носієм прав та обов'язків) та зовнішнє визнання (в силу юридичних норм), – ось необхідні риси будь-якого потенційного суб'єкта права.

Як відомо, суб'єктами права визнаються індивіди (люди) та групи індивідів (колективи) як соціальні утворення. Людей найлегше визнати суб'єктами. Вони фактично здатні бути ними – мають власну волю, автономне фізичне існування. Складніше визнати наявність необхідних ознак суб'єкта у групах індивідів.

Групи індивідів, що виникають як результат свідомої діяльності людей називаються організаціями. В юридичній науці термін «організація» використовується для визначення такого поняття, як «юридична особа». В науковій літературі досить поширеним є тлумачення організації як певним чином організованого колективу. Це знаходить відображення в одній з традиційних ознак юридичної особи – організаційній єдності. Коли ж законодавство поступово почало допускати існування, а потім і створення юридичних осіб одним засновником

(компаній однієї особи), як західні, так і вітчизняні вчені дійшли висновку про необхідність перегляду критерію колективності як однієї з головних ознак юридичної особи [30, с. 58].

Сьогодні діють юридичні особи, що не мають ознак організації в їх традиційному розумінні (наприклад, приватні підприємства, засновані фізичною особою або господарські товариства, створені однією особою – так звані компанії однієї особи). В зв'язку з чим М. Зайченко слідом за Є. Богдановим підкреслює, що «визначення юридичної особи як організації не відповідає суті цього суб'єкта» [16, с. 124]. Як бачимо, юридична особа не завжди проявляється через колектив. Вважаємо, що організація виникає не тоді, коли відбувається об'єднання осіб (утворюється колектив), а тоді, коли визначається її мета та форма. Організація – це створена для досягнення певної мети форма взаємозв'язку зацікавлених осіб. Таке визначення відповідає колективній природі більшості організацій, оскільки об'єднання осіб як раз і свідчить про те, що такий взаємозв'язок відбувся. Юридична особа завжди є організацією, тому що в будь-який момент свого існування вона має визначену мету, заради якої зацікавлені особи об'єднуються відповідно до відомої всім їм форми цієї організації. Організаційна ж структура юридичної особи (поділ на підрозділи, посади) є похідною і визначається потребами управління та обраною формою господарювання.

Підприємство створюється за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу. Приватне підприємство, наприклад, може бути створено одним чи декількома фізичними особами – приватними власниками. Компетентними органами для створення державних і комунальних підприємств є, відповідно, органи державної влади (як правило, міністерства і відомства) і органи місцевого самоврядування. Немає перешкод для створення підприємств колективними власниками – юридичними особами: господарськими товариствами, виробничими кооперативами, об'єднаннями громадян і релігійними організаціями та ін.

Саме заради реалізації суб'єктивних інтересів засновників і виникають організації. Ці інтереси організації в більшості випадків можуть бути досягнуті лише шляхом вступу організації у відносини з іншими особами. Так комерційне підприємство реалізує товари, надає послуги, щоб отримати прибуток, здійснюючи господарську діяльність.

Таким чином, підприємство є різновидом господарської організації (юридичної особи, яка здійснює господарську діяльність) і являє собою самостійний

суб'єкт господарювання, створений і зареєстрований у встановленому законом порядку.

Індивідуальними суб'єктами господарювання можуть виступати і фізичні особи за умови їх державної реєстрації (легітимації) в якості суб'єктів підприємницької діяльності.

Серед суб'єктів господарських відносин особливе місце посідають держава та територіальні господарські системи – територіальні громади, від імені яких в якості безпосередніх учасників господарських відносин виступають їх органи.

Підприємствам серед інших суб'єктів права належить домінуюче місце, що зумовлено особливими економічними і соціальними функціями підприємства в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах та послугах. Саме з цієї причини законодавчий інститут підприємства або господарюючого суб'єкта є центральною частиною системи господарського права України, його правовою основою.

1.2. Ознаки підприємства як суб'єкта господарювання

Підприємством як господарською організацією може бути не будь-яка організація, а організація, що характеризується сукупністю певних ознак – ознак суб'єкта господарського права. До таких ознак відносяться: 1) визначеність організаційно-правової форми суб'єкта господарювання; 2) майнова відокремленість; 3) легітимація існування в якості суб'єкта господарювання; 4) відповідальність за результати господарювання; 5) самостійність в господарському обороті.

Щодо визначеності *організаційно-правової форми суб'єкта господарювання*, то за часів функціонування в системі господарювання лише колективних утворення і відсутності фізичних осіб – приватних підприємців, цю ознаку суб'єкта господарського права зазвичай визначали як «організаційна єдність». Дана ознака стосовно до колективних утворень дозволяє вичленувати з різних сукупностей груп людей такі, котрі є не випадковими, а організованими колективними утвореннями, спеціально створеними для здійснення підприємницької діяльності чи досягнення інших господарських цілей спільними зусиллями за допомогою об'єднаної праці. Організаційна єдність спеціально створеного для участі в процесі господарювання колективного утворення свідчить про те, що брати участь у цьому процесі буде не кожна з цієї групи фізична особа (громадянин) сама по собі від свого імені

(самостійно), а всі вони разом узяті розглядаються як єдиний суб'єкт господарювання, окремий суб'єкт господарського права. У таких випадках для організованої участі в безпосередній діяльності і керівництві нею колективні утворення мають внутрішню структуру – внутрішньоструктурні підрозділи, кожне з яких очолює безпосередній керівник, і загального керівника – єдиноначального чи колегіального.

Організаційна єдність представляє собою надання законом юридичної можливості в межах встановлених організаційно-правових форм існуванню юридичної особи, визначенню і встановленню системи внутрішніх зв'язків елементів, що складають її конструкцію, з метою забезпечення їхньої єдності і можливості організації виступати як суб'єкту господарських відносин.

Володіння ознакою організаційної єдності знаходить свій зовнішній прояв у наявності статуту чи індивідуального положення про конкретного суб'єкта господарювання.

Організаційна єдність суб'єкта господарювання виражається в організаційній структурі управління, наприклад, в акціонерному товаристві. Якщо правове положення таких органів, як збори акціонерів, рада директорів, виконавча дирекція в цілому визначені законодавством, то засновникам (учасникам) на даному етапі необхідно розробити і затвердити цілий пакет локальних (корпоративних) нормативних документів, які на практиці забезпечують організаційну єдність підприємства як суб'єкта господарювання.

Другою ознакою суб'єкта господарювання як юридичної особи є *майнова відокремленість*. Оскільки підприємства як юридичні особи є учасниками господарських правовідносин, які, в основному, мають майновий характер, то для участі у цих відносинах, юридична особа наділяється певним майном, яке відокремлюється від майна засновників.

Майнова відокремленість – одна із суттєвих ознак господарської організації. Наявність відокремленого майна означає, що майно юридичної особи відокремлено від майна власників, які створили цю організацію, від держави, від інших суб'єктів [30, с. 58]. Практичне значення майнової відокремленості юридичної особи полягає у наступному: по-перше, господарська організація стає суб'єктом права, що дозволяє їй виступати у господарському обороті; по-друге, це тягне за собою розподіл відповідальності засновників і суб'єкта господарювання за своїми зобов'язаннями.

Форми майнового відокремлення суб'єктів господарювання можуть бути різними [22]. Наприклад, таким суб'єктам, як приватний підприємець, господарське товариство, виробничий кооператив, використовуване ними в господарській діяльності майно належить на праві власності. Хоча поряд з цим, вони можуть використовувати і залучене майно, придбане, наприклад, за договором позики чи оренди. Суб'єкти господарювання інших видів можуть не мати свого власного майна, здійснюючи господарську діяльність на базі майна, закріпленого за ними на інших правових підставах – на праві господарського відання (державні комерційні і комунальні підприємства), праві оперативного управління (комунальні некомерційні та казенні підприємства).

Незалежно від того, на якій правовій підставі закріплене майно за тим чи іншим суб'єктом господарювання – на праві власності чи обмеженому речовому праві, досягається мета майнової відокремленості як необхідна передумова самостійної (відокремленої) участі кожного суб'єкта господарювання в безпосередній господарській діяльності і керівництві нею.

Майно, яке закріплюється за юридичною особою, повинно бути відокремлено не лише фізично, а й юридично. Правовою формою відокремлення майна є установчі документи, в яких визначається розмір, джерела формування майна, його правовий режим. Необхідний і достатній для участі в господарському обороті ступінь майнової відокремленості суб'єктів зовні виявляється у підприємства й організації, що володіють правами юридичної особи, у наявності самостійного балансу чи самостійного кошторису. Майно за внутрішньоструктурними підрозділами підприємств, організацій закріплюється в окремих балансах, кошторисах, інвентаризаційних описах.

Саме майнова відокремленість становить матеріальну основу діяльності підприємства. Невипадково, заснування підприємства як суб'єкта права передбачає перш за все відокремлення для цієї мети певного майна та закріплення його за створюваною господарською організацією. При відсутності майнової відокремленості не можна стати учасником господарських відносин, суб'єктом господарського права [18].

Наступною ознакою суб'єкта господарювання є *легітимація існування в якості суб'єкта господарювання*. Для того, щоб бути визнаним суб'єктом господарських відносин, підприємству необхідно бути визнаним в якості суб'єкту господарювання державою. Недостатньо підприємству обрати певну організаційно-правову форму суб'єкта господарювання та мати відокремлене майно, необхідно ще

легітимне закріплення вищеназваних ознак. Без цього неможливо вести мову про наявність у господарського утворення першої та другої ознак суб'єкта господарського права. Таким чином, характерною ознакою суб'єктів господарювання є публічність їх виникнення і припинення. Мова йде про державну реєстрацію суб'єкта господарювання в установленому порядку, тобто його легітимацію, офіційне визнання його існування в правовому полі України. Саме ця ознака дозволяє відокремити підприємство як юридичну особу від інших організацій, які не мають такого статусу.

Безпосередньо на майновій відокремленості суб'єкта господарювання базується наступна його ознака – *самостійна майнова відповідальність за результати господарювання*. Це означає, що за своїми боргами і зобов'язаннями суб'єкт права, за загальним правилом, несе самостійну майнову відповідальність, тобто лише він сам, і ніхто інший, за його боргами не відповідає. Як зазначає С. Братусь, самостійна майнова відповідальність юридичної особи не означає, що вона є виключною відповідальністю, тобто, що жодні інші особи не повинні і не можуть додатково відповідати за її борги, наявність самостійної відповідальності у юридичної особи означає, що вимоги стосовно її боргів повинні бути пред'явлені перш за все самій юридичній особі: юридична особа є первинним «адресатом відповідальності». Однак в силу закону чи статуту додаткова відповідальність за борги юридичної особи може бути покладена і на інших осіб; юридична особа – це не «стеля», не гранична межа відповідальності [14, с. 92].

Відповідно до ст. 219 ГК засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта (чим досягається обмеження ризику засновника лише майном, закріпленим за підприємством), крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення даного суб'єкта господарювання. Законодавством України передбачені наступні випадки додаткової відповідальності засновників: 1) відповідальність учасників повного товариства [2, ст. 66], 2) відповідальність учасника з повною відповідальністю командитного товариства [2, ст. 75], 3) додаткова відповідальність учасників товариства з обмеженою відповідальністю [2, ст. 65,], 4) відповідальність держави за зобов'язаннями казенного підприємства (ч. 7 ст. 77 ГК), 5) відповідальність держави за зобов'язаннями комунальних некомерційних підприємств (ч. 7 ст. 77, ч. 3 ст. 78, ч. 9 ст. 78 ГК). В цих випадках притягнення засновника до майнової відповідальності можливе лише тоді, коли майна підприємства буде недостатньо для погашення його боргів. За своїм характером така відповідальність в усіх випадках є

додатковою.

Наступною ознакою суб'єкта господарювання є його *виступ у господарському обороті від свого імені*, що означає можливість саме для конкретної організації набувати і здійснювати права та нести обов'язки, а також виступати позивачем і відповідачем у суді. Але межі виступу в господарському обороті залежать від мети створення підприємства і визначаються цілями його діяльності. Для комерційних підприємств – це одержання прибутку з наступним його розподілом між учасниками; для непідприємницьких – досягнення соціальних, благодійних, культурних, наукових цілей, задоволення духовних потреб людей, захист прав та законних інтересів тощо.

Підприємство як суб'єкт господарювання створюється для того, щоб самостійно брати участь у господарському обороті. Вступаючи у правовідносини, підприємство як юридична особа набуває певні права та обов'язки. Це і є саме його права та обов'язки як певного суб'єкта. Самостійність в господарському обороті – це підсумкова ознака суб'єкта господарювання [23, с. 12]. Самостійність характеризується свободою вибору видів діяльності, незалежністю та самостійною відповідальністю. Зміст цієї свободи не однаковий для підприємств-власників і підприємств, діяльність яких базується на праві господарського відання, оперативного управління та інших речових правах. Її межі визначаються засновником і фіксуються в установчих документах підприємства.

Самостійність підприємства як юридичної особи неможлива також без його незалежності від інших осіб, насамперед, засновників. Закон визнає самостійними усі види підприємств, незалежно від кількісного складу учасників. Однаково самостійні акціонерні товариства, які мають сотні акціонерів, і приватні підприємства, що складаються з одного засновника. Разом з тим, чим менша кількість засновників, тим більше воля підприємства як юридичної особи співпадає з їх волею. Це, в свою чергу, може стати причиною зловживань, коли засновники використовують підприємство як інструмент для вчинення різного роду правопорушень. Наприклад, для проведення незаконних фінансових операцій з готівкою, розкрадання державного майна, шахрайства, ухилення від оподаткування тощо. Щодо цих випадків повинні існувати спеціальні правила, які б дозволяли притягти таких засновників до відповідальності незважаючи на те, що вони діяли через юридичну особу.

РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРСЬКА КОМПЕТЕНЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЇХ МАЙНА

2.1. Поняття та зміст господарської компетенції підприємств

Усі суб'єкти господарювання як суб'єкти господарського права з моменту своєї легітимації у встановленому законом порядку мають права та обов'язки щодо участі у господарських правовідносинах.

Підприємства здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію. Законодавець під господарською компетенцією розуміє сукупність господарських прав та обов'язків (ч. 1 ст. 55 ГК). У загальній теорії права для характеристики належних суб'єктам прав використовується поняття правоздатності, а щодо прав господарських організацій (юридичних осіб) – ще й правосуб'єктності. Правосуб'єктність юридичних осіб як можливість мати права та обов'язки, так їх і безпосередньо здійснювати виникає одночасно з моменту державної реєстрації підприємства.

Обсяг прав і обов'язків у суб'єктів господарського права різних видів неоднаковий, оскільки, по-перше, він залежить від цілей і задач суб'єктів визначеного виду, по-друге, – від кількості господарських зв'язків, у яких бере участь той чи інший суб'єкт господарювання.

Господарська компетенція юридично забезпечує функціонування кожного з суб'єктів господарювання у сфері господарювання в необхідних межах і відповідно до індивідуального призначення конкретних суб'єктів. Розрізняють кілька видів господарської компетенції в залежності від певних господарських прав і обов'язків різних суб'єктів господарського права, та від виконуваних ними функцій у процесі господарювання. В. Лаптев зазначає, що розходження у функціях приводить до розходження в компетенції суб'єктів господарського права як за обсягом, так і за можливістю участі в господарських правовідносинах усіх видів чи тільки визначеного виду. З цієї позиції представляється необхідним розрізнити господарську компетенцію *повну, внутрішньогосподарську та змішану*. Зазначені три види господарської компетенції розрізняються за обсягом прав і обов'язків суб'єктів господарського права.

Найбільш широкі права включаються в повну господарську компетенцію, що дає суб'єкту господарського права можливість брати участь у господарських відносинах за горизонталлю і вертикаллю, а також у внутрішньогосподарських відносинах. Повна господарська компетенція включає в себе і ті права, що формулюються як права юридичної особи. На противагу, ці права не включаються в

компетенцію внутрішньогосподарську і змішану [32, с. 123].

Повна господарська компетенція передбачає самостійну участь у господарському обороті шляхом визнання за підприємством як юридичною особою господарської правосуб'єктності. Господарська правосуб'єктність – це визнана законодавством за суб'єктом господарювання сукупність загальних юридичних можливостей для безпосередньої участі у господарській діяльності та управлінні нею [23, с. 34].

До прийняття нового ЦК України цивільна правоздатність юридичних осіб була спеціальною (обмеженою). Сутність спеціальної правоздатності полягає в тому, що юридична особа має право вчиняти лише ті дії, які спрямовані на досягнення зазначеної в установчих документах цілі. «Вони можуть мати лише ті права та обов'язки, які відповідають цілям і завданням їх діяльності і необхідні їм для здійснення своєї діяльності» [3].

З прийняттям нового ЦК в Україні запроваджено загальну правоздатність юридичних осіб приватного права, які відповідно до ст. 91 ЦК здатні мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізичні особи, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. ЦК сприйняв тенденцію до розширення обсягу правоздатності юридичної особи, враховуючи перш за все те, що в ринкових умовах застосування принципу спеціальної правоздатності не відповідає умовам підприємницької діяльності.

Але не всі підприємства як юридичні особи приватного права мають загальну (універсальну) правоздатність. Так, існують підприємства, які займаються виключними видами підприємницької діяльності. Наприклад, страховою, банківською, туристичною і не можуть займатися ніякими іншими видами діяльності, тобто правоздатність у них залишається спеціальною.

Крім того, підприємства некомерційних організацій створюються для досягнення певної мети, а значить надання їм загальної (універсальної) правоздатності не узгоджується з цільовим характером їх діяльності. Зокрема, підприємства релігійних організацій та об'єднання громадян засновуються з метою виконання статутних завдань цих організацій, тобто для, наприклад, задоволення релігійних та інших, пов'язаних з ними, потреб.

Спеціальну правоздатність мають підприємства державного та комунального секторів економіки – державні та комунальні підприємства, які утворюються компетентними органами місцевого самоврядування та органами державної влади в розпорядчому порядку і входять до сфери їх управління як юридичні особи

публічного права.

Спеціальна правоздатність взагалі характерна для державних суб'єктів господарського права. Її мають не лише державні підприємства, але й державні органи, що виступають суб'єктами господарювання щодо регулювання діяльності підприємств. Наділення цих органів спеціальною, а не загальною правоздатністю, як підкреслює В. Лаптев, не лише направляє їх діяльність на вирішення покладених на них завдань, але й сприяє захисту інтересів підприємств, що можуть бути порушені у разі, якщо права державних органів не будуть обмежені [21, с. 17].

Спеціальною є і компетенція підрозділів підприємств. Це зумовлено єдністю підприємства як господарюючого суб'єкта, ланцюги якого повинні мати лише такий ступінь виробничо-господарської самостійності, яка необхідна для раціональної організації внутрішньогосподарських відносин на підприємстві.

Вважаємо, що таке поняття як «господарська компетенція» може застосовуватися у вузькому та широкому значенні [23, с. 62]. У вузькому значенні – це сукупність прав і обов'язків суб'єкта господарювання, які закріплено за ним законом.

Під господарською компетенцією у широкому значенні слід розуміти можливість набувати господарські права та обов'язки, тобто господарську правоздатність. Саме у такому розумінні термін «господарська компетенція» і застосовується законодавцем в ч. 1 ст. 55 ГК.

Права підприємств як суб'єктів основної ланки господарювання різноманітні. В. Щербина серед прав підприємств виділяє засновницькі права підприємств, права в галузі управління та майнові права [34, с. 59].

Засновницькі права підприємств обумовлені положеннями ст. 43 Закону України «Про власність» [4] та положеннями статей 56, 63, 79, 93, 113, 116, 117 ГК, які передбачають можливість підприємств-власників засновувати інші господарські організації (в т.ч. з правами юридичної особи). Засновницькі права підприємств як суб'єктів господарювання передбачають право на прийняття рішення про заснування юридичної особи; право на вибір видів діяльності створюваних юридичних осіб, їх організаційно-правової форми; право керувати, розподіляти доходи, право формувати трудовий колектив (щодо створеного ним унітарного підприємства) або здійснювати корпоративні права (щодо створеного корпоративного підприємства) та інші засновницькі права.

До прав в галузі управління відносяться права підприємств самостійно управляти своєю діяльністю та справами згідно з принципами, визначеними

законодавством.

Через свої органи підприємство реалізує господарську компетенцію (сукупність прав та обов'язків), колегіально – у корпоративних підприємствах та одноособово – в унітарних підприємствах.

Орган підприємства – це юридична конструкція, яка створюється правом з метою дати можливість сформулювати і виразити волю суб'єкта господарювання, відстоювати його інтереси. Щодо правової природи органів підприємства існує дві основні точки зору. Одна група дослідників вважає, що орган є представником суб'єкта господарювання [28-29]. Це його особливий, функціональний, законний представник, оскільки повноваження останніх засновані на вказівках закону і можуть здійснюватися без довіреності. Так, згідно з ч. 5 ст. 65 ГК керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляючи його інтереси в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами.

За своїм призначенням органи підприємства можуть бути волеутворюючі (вищі) та волевиявляючі (виконавчі). Головною характеристикою вищих органів підприємства є те, що до їх складу входять засновники (учасники, члени, акціонери), в широкому розумінні – усі особи, які мають корпоративні права або є членами господарської організації. Вищі органи ніким не обираються, їх склад визначається членством, участю в господарській організації або самим фактом її заснування певною особою. Членами вищих органів підприємства можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Цей орган може бути як колегіальним, так і одноособовим, в залежності від організаційно-правової форми підприємства. Одноособовий вищий орган існує у підприємств, які засновані одним засновником (унітарні приватні підприємства). Якщо засновників декілька, то кожен з них входить до складу вищого органу, а тому цей орган є колегіальним. Основне призначення (функція) вищого органу полягає у формуванні волі господарської організації та вирішенні основних питань її діяльності. Компетенція вищого органу залежить, насамперед, від організаційно-правової форми підприємства.

Виконавчі органи підприємства (управляючі, правління, рада директорів, рада управляючих, адміністративна рада та ін.) формуються (призначаються або обираються) вищими органами. Функція виконавчого органу полягає у реалізації рішень вищого органу та керівництві поточною діяльністю підприємства. Ці органи безпосередньо вчинюють юридичні дії від імені підприємства, через виконавчі органи підприємство набуває права та обов'язки за господарськими договорами,

виражають волю вищого органу шляхом.

За системою органів суб'єктів господарювання можна визначити декілька найбільш типових організаційних моделей управління. Так, чотириланковою системою органів характеризується управління в акціонерних товариствах. Це: 1) вищий орган – загальні збори акціонерів, 2) колегіальний виконавчий орган – правління, 3) одноосібний виконавчий орган - голова правління, 4) контрольний – ревізійна комісія. Відповідно до ст.46 Закону України «Про господарські товариства» в товариствах, які мають понад 50 акціонерів, обов'язково створюється також рада акціонерного товариства. В імперативному порядку законом визначено найменування органів та загальні засади їх діяльності. В силу цього в акціонерних товариствах не може не бути, наприклад, правління.

Триланковою системою органів управління характеризуються товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю. Це: 1) вищий орган - збори учасників; 2) виконавчий орган – директор або дирекція, 3) контрольний орган – ревізійна комісія. Ця структура органів управління є найбільш універсальною і може застосовуватися щодо підприємств різних видів.

Дволанкова система управління має місце в унітарних підприємствах, наприклад, в державних, комунальних, підприємствах об'єднань громадян та релігійних організацій. Вищим органом останніх є їх засновник – інша господарська організація, а виконавчим - директор. ч. 4 ст. 63 ГК передбачає, що в унітарних підприємствах керує підприємством і формує його трудовий колектив, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства сам засновник. Згідно ст. 76 та ст. 78 ГК, органи, до сфери управління яких входять казенні та комунальні підприємства, призначають їх керівників, які є підзвітними цим органам.

Якщо засновник унітарного підприємства, наприклад приватного, безпосередньо здійснює управління підприємством, то він виконує функції і вищого і виконавчого органу і у таких випадках буде мати місце одноланкова система органів управління підприємством.

Зміст господарської компетенції підприємств складають також майнові права, серед яких розрізняють загальні та спеціальні права. Загальні майнові права підприємств врегульовано на підставі ст. 20-30 і ст. 37 Закону України «Про власність». Майнові права та обов'язки суб'єкта господарювання згідно з ч. 1 ст. 144 ГК можуть виникати з угод, передбачених законом, а також з угод не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать.

2.2. Правовий режим майна підприємств

Господарська діяльність підприємств як суб'єктів господарювання перш за все пов'язана з правовим режимом їх майна, що використовується в процесі цієї діяльності. В залежності від правових основ володіння майном при здійсненні господарської діяльності визначається правовий режим майна підприємств, який безпосередньо впливає на правовий статус останніх.

Під правовим режимом майна прийнято розуміти встановлений правовими засобами порядок і умови придбання (присвоєння) майна, здійснення суб'єктами господарювання повноважень володіння, користування і розпорядження їм, реалізації функцій управління майном, а також його правової охорони. До елементів правового режиму відносяться:

1) сукупність правових норм, що регулюють відносини власності та що визначають форми власності, види майна, суб'єктів права власності, правомочності власника; 2) правомочності державного підприємства зі здійснення права господарського відання чи права оперативного управління майном; 3) правосуб'єктність підприємства в майнових відносинах;

4) встановлені правовими засобами порядок і умови розподілу майна на фонди, використання його в процесі виробничо-господарської й іншої діяльності; 5) функції і компетенцію керівників підприємства по управлінню майном і його ефективному використанню з метою забезпечення статутної діяльності підприємства; 6) порядок і умови розподілу та використання прибутку (доходів) підприємства; 7) встановлені правовими засобами майнові взаємовідносини підприємства як юридичної особи і держави, інших юридичних осіб та підприємців; 8) правову охорону майна підприємства [25, с. 127].

Правовий режим майна господарюючого суб'єкта - це встановлені нормативними актами правила, межі «панування» господарюючого суб'єкта над закріпленим за ним майном. Згідно з ч. 1 ст. 133 ГК найбільш широкі можливості щодо цього суб'єкту господарської діяльності надає право власності, більш вузькі – право господарського відання і право оперативного управління.

Незважаючи на те, що ГК України визначає правовий режим майна державних, комунальних підприємств, підприємств об'єднань громадян та релігійних організацій як режим права господарського відання і права оперативного управління, він може бути застосований і до інших підприємств, наприклад, до приватних унітарних підприємств на розсуд засновника.

Джерела формування майна суб'єктів господарської діяльності визначає законодавство. Так, у відповідності зі ст. 140 ГК джерелами формування майна

суб'єктів господарювання є: грошові та матеріальні внески засновників; доходи від реалізації продукції (робіт, послуг); доходи від цінних паперів; капітальні вкладення і дотації з бюджетів; надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів); кредити банків та інших кредиторів; безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян; інші джерела, не заборонені законом. Як бачимо серед джерел формування майна законодавець називає і кредити банків та інших кредиторів.

Одним із джерел формування майна підприємства – володільця цінних паперів є доходи (дивіденди) від акцій, облігацій, казначейських зобов'язань держави, ощадних сертифікатів, векселів тощо.

Майно підприємства формується, перш за все, під час створення підприємства за рахунок грошових і матеріальних внесків засновників. Розмір і порядок формування майна підприємства закріплюються в його установчих документах.

Слід підкреслити, що правовий режим майна підприємств визначається законом і залежить від певного виду підприємства. Так, на праві власності майно належить таким підприємствам як господарські товариства, виробничі кооперативи, приватні підприємства (за умови закріплення такого правового режиму засновником). На праві господарського відання майно закріплене за комерційними державними та комунальними підприємствами, а також за комерційними підприємствами об'єднань громадян та релігійних організацій. На праві оперативного управління майно закріплене за казенними підприємствами, комунальними некомерційними підприємствами та некомерційними підприємствами об'єднань громадян та релігійних організацій.

Як підкреслюється в науковій літературі [29, с. 53], Україна, запровадивши традиційні для ринкових відносин організаційно-правові форми господарювання, зберегла й ті, що використовувалися в умовах планово-розподільчої економіки - унітарні підприємства, за якими майно закріплюється на праві господарського відання або праві оперативного управління.

Відповідно до положень ГК, український законодавець проголошує право власності основним речовим правом у сфері господарювання (ст. 134 ГК). Воно є найбільш повним з усіх речових прав.

За допомогою права держава регулює належність тих чи інших об'єктів власності певному суб'єкту господарювання; обсяг і зміст суб'єктивних повноважень власника, порядок і форми їх реалізації стосовно різних об'єктів; засоби і способи правової охорони відносин власності тощо.

Правовий режим власності визначається виключно законами України. Дане положення має важливе значення для забезпечення майнових прав суб'єктів господарювання, бо захищає останніх від проявів втручання державних та інших органів у регулювання майнових відносин шляхом прийняття ними підзаконних нормативних актів.

Згідно зі ст. 135 ГК України, власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (їм) майна засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно. Засновуючи підприємство для здійснення підприємницької діяльності, власник може на свій розсуд закріпити за ним майно як на праві власності, так і на праві господарського відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності - на праві оперативного управління.

Власність в Україні виступає в формі приватної, колективної, комунальної та державної. Питання щодо форм власності в юридичній літературі є дискусійним. Наріжним каменем дискусії виступає колективна власність, яка є правовою основою майна таких розповсюджених підприємств як господарські товариства та виробничі кооперативи. Дані підприємства організовують своє функціонування на власній майновій основі і форма права власності тут колективна. Проблема визнання колективної власності однією з форм власності полягає в тому, що у Конституції України та ЦК вона не знайшла закріплення. Однак дана форма власності закріплена у ГК, Законі України «Про власність» інших законах України [23; 25; 40; 74 та ін]. Сьогодні все частіше власність господарських товариств називають корпоративною власністю, тобто особливою формою, яка не відноситься ні до приватної ні до державної власності, що лише підкреслює самостійність даної форми.

Колективна власність охоплює майно, що належить окремим організаційно оформленим колективам громадян, а також інших колективних організацій.

Колективна власність в економіці України, яка прийшла на зміну традиційним колгоспно-кооперативній власності та власності громадських організацій, набуває сьогодні іншого характеру. Вона має значні можливості для розвитку і може бути використана протягом тривалого часу.

Згідно з ст. 4 закону України «Про власність» підприємство як суб'єкт господарювання на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном. Це означає, що підприємство має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Законодавець висуває лише вимогу, щоб

власник, здійснюючи свої права, не завдавав шкоди навколишньому середовищу, не порушував права та охоронювані законом інтереси інших осіб та дотримувався моральних засад суспільства.

Здійснюючи господарську діяльність, підприємство отримує право власності на доходи, одержані в результаті господарського використання власником свого майна, якщо інше не передбачено законом чи договором.

Серед речових прав право власності – найбільш повне речове право. Саме воно лежить в основі правового режиму майна підприємств, що відіграють ведучу роль в економіці країни за сучасних умов – господарських товариств, виробничих кооперативів, приватних підприємств.

Заслуговує на увагу питання щодо права власності господарських товариств, створених однією особою. Закон України «Про власність» відносить господарські товариства до суб'єктів права колективної власності. Але у разі створення господарського товариства (об'єднання капіталів) однією особою, яка і залишається його єдиним учасником, колективна власність не створюється, хоча суб'єкт права власності на внесене засновником (як вклад) майно змінюється: право власності на останнє переходить до товариства. Тобто форма власності товариства буде похідною від форми власності, на базі якої функціонує або суб'єктом якої є його єдиний засновник і учасник. Це означає, що господарське товариство, створене однією особою відноситься до корпоративних підприємств – власників будь-якої форми власності.

Крім права власності основу правового режиму майна підприємств, на якій базується їх господарська діяльність, становлять інші речові права, серед яких найбільш поширені – право господарського відання та право оперативного управління (ч. 1 ст. 133 ГК України). Дані права є похідними, залежними від прав власника і не можуть існувати у відриві від основного права – права власності [24, с. 49-50]. Застосовуючи такий режим законодавець розрізняє власника майна і підприємство, за яким це ж саме майно закріплене на праві господарського відання чи оперативного управління, що обумовлює обсяг прав суб'єкта господарювання.

Господарська діяльність підприємств як суб'єктів господарювання може здійснюватися також на основі інших речових прав, до яких законодавець відносить право володіння, право користування майном тощо (ч. 1 ст. 133 ГК). Ці права отримали назву “речових прав на чуже майно” і знайшли законодавче закріплення в положеннях ЦК.

РОЗДІЛ 3. ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Класифікація підприємств

У залежності від обраного критерію суб'єктів господарювання можна поділити на різні види. Перш за все суб'єктів господарювання розглядають як суб'єктів індивідуальних – фізичних осіб-підприємців та колективних – господарські організації. За законодавством України підприємства відносяться до таких суб'єктів господарювання як господарські організації, становлення та розвиток яких зумовлено сукупністю економіко-правових та соціальних чинників, що постійно змінювалися, забезпечивши різноманітність форм та видів підприємств.

За обсягом і змістом господарської компетенції підприємства відносяться до тих суб'єктів господарювання, які займаються безпосереднім здійсненням господарської діяльності (виробництвом продукції, виконанням робіт, наданням послуг) – суб'єктів основної (первинної) ланки господарювання поряд з іншими господарськими організаціями, обсяг правосуб'єктності яких найбільш повний, чим вони і відрізняються від господарських об'єднань та органів господарського управління.

Самі ж підприємства як суб'єкти господарювання можуть класифікуватися за різними критеріями. Зазвичай для поділу юридичних осіб застосовується така категорія як організаційно-правова форма. В літературі під організаційно-правовою формою одні вчені розуміють комплекс правових норм, що визначають відносини між учасниками підприємства і всіх разом з оточуючим світом та рештою юридичних та фізичних осіб [12]. Інші визначають її як передбачену або санкціоновану правом організаційну структуру, в якій діє юридична особа, вбачаючи її сутність у класифікації юридичних осіб залежно від трьох форм власності та способів розмежування в підприємствах окремих форм власності і управління майном. В. Кравчук же навпаки вважає організаційно-правову форму безвідносною до форми власності, підкреслюючи, що важлива не форма, а хто власник, суб'єкт права власності [19, с. 15].

З огляду на вищезазначене звернемося до діючого законодавства України щодо видів та організаційно-правових форм підприємств. Перш за все ГК розрізняє види підприємств в залежності від форми власності, серед яких називає: приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство,

що діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності). Крім того, ГК встановлює, що в Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом (ч.1 ст. 63 ГК). Господарські товариства ГК з незрозумілих причин прямо не включає ні до приватних підприємств, ні до підприємств колективної власності, а виділяє правовий матеріал щодо них в окрему главу. Організаційні форми підприємств за ГК український законодавець ставить в залежність від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду і відповідно розрізняє унітарні та корпоративні підприємства.

Унітарне підприємство - це підприємство, що створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Корпоративне підприємство - це підприємство, що утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Крім того в ст. 63 ГК «Види та організаційні форми підприємств» законодавець в залежності від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції розрізняє малі, середні та великі підприємства.

Малими - (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

До великих підприємств закон відносить підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні. Інші підприємства визначені законодавцем як середні.

Як бачимо законодавець, характеризуючи правовий статус підприємств, застосовує такі критерії як трудовий та фінансовий, які й у більшості країн використовуються в процесі нормативного або практичного поділу підприємств на категорії малих, середніх та великих [14, с. 8; 24, с. 61].

Окремо виділяє законодавець підприємства, що мають іноземні інвестиції. Так, підприємством з іноземними інвестиціями вважається підприємство, в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків. Підприємство ж, в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, ГК визнає іноземним підприємством (ч.2 ст. 63 ГК).

Як бачимо, ГК закріплює можливість створення не лише безпосередньо врегульованих і досить таки численних видів підприємств (ст. 62-117 ГК), а ще й інших видів підприємств, що передбачені законом.

ГК присвячує підприємствам понад шістдесят статей, в яких дає поняття таких підприємств як приватне (ст. 113 ГК), фермерське господарство (ст. 114 ГК), орендне підприємство (ст. 115 ГК), підприємство з іноземними інвестиціями (ст. 116 ГК), іноземне підприємство (ст. 117 ГК) та інші, підкреслюючи їх відмінні риси.

Таким чином, український законодавець в ГК визначає види (згідно формам власності) та організаційні форми підприємств (можливістю заснування підприємства однією чи кількома особами та наявністю чи відсутністю корпоративних прав засновників), розглядаючи їх в якості самостійних суб'єктів господарювання.

ГК до суб'єктів господарювання відносить юридичні особи, створені відповідно до положень ЦК, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до положень ГК, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку (ч. 2 ст. 55 ГК).

ЦК ж, не згадуючи про підприємства в якості суб'єктів права, передбачив поділ юридичних осіб на приватні і публічні (за особою засновника і за способом створення). Так, засновниками публічних юридичних осіб є державні органи та органи місцевого самоврядування, а засновниками приватних юридичних осіб - фізичні та юридичні особи.

ЦК України кількість можливих організаційно-правових форм безпосереднього здійснення підприємницької діяльності обмежує господарськими товариствами та виробничими кооперативами, не враховуючи при цьому специфіку господарювання в державному та комунальному секторах економіки (ч. 2 ст. 83, ст.

84, ст. 113-116 ЦК).

Відповідно до ч. 2 ст. 83 ЦК товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створено і однією особою.

В свою чергу товариства поділяються на підприємницькі і непідприємницькі в залежності від мети одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками. Так, підприємницькі товариства мають таку мету на відміну від непідприємницьких товариств, що таку мету не переслідують.

ЦК щодо підприємницьких товариств зазначає, що ними є усі види господарських товариств (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

Непідприємницькими ж товариствами є споживчі кооперативи, об'єднання громадян, релігійні організації, біржі тощо.

Згідно з ЦК установою приватного права є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Прикладом установи може бути благодійний фонд, музей тощо.

Як бачиться, оскільки ч. 1 ст. 83 ЦК має диспозитивний характер, то це дає можливість стверджувати про наявність інших форм юридичних осіб приватного права, до яких і можна віднести різні види підприємств, що були названі вище, а саме передбачені ГК приватні підприємства, фермерське господарство, підприємства колективної власності та інші і у такий спосіб спробувати поєднати положення ГК та ЦК.

Очевидно, що підприємства в розумінні їх ГК як господарських організацій можуть за положеннями нового ЦК існувати лише в формі товариств.

За складом засновників, підприємства можна поділити на:

- 1) створені одним засновником. Це перш за все унітарні підприємства.
- 2) створені декількома засновниками – корпоративні підприємства.

Крім того, підприємства поділяються в залежності від особи засновника на створені: 1) фізичними особами (наприклад, приватні підприємства), 2) юридичними особами (наприклад, дочірні підприємства, об'єднання підприємств); 3) державою в особі уповноваженого органу управління або 4) територіальною громадою в особі органу місцевого самоврядування (наприклад, казенні та комунальні підприємства);

4) змішані (створені різними особами, наприклад господарські товариства).

В залежності від правового режиму майна підприємства поділяються на підприємства-власники свого майна (господарські товариства, виробничі кооперативи тощо) і на підприємства, які не є власниками свого майна (державні, комунальні підприємства, підприємства об'єднань громадян та релігійних організацій).

Серед підприємств-власників можна виділити також підприємства, для створення яких необхідно формувати статутний фонд (наприклад, господарські товариства) і створення яких можливе без створення статутного фонду (наприклад, приватні підприємства та підприємства об'єднань громадян та релігійних організацій).

Розрізняються також підприємства в залежності від способу організації і управління підприємством. Так, акціонерні товариства мають чотирьохланкову систему органів у складі вищого, колегіального виконавчого органу, одноосібного виконавчого та ревізійного органу. Товариства з обмеженою, додатковою відповідальністю, виробничі кооперативи – трьохланкову систему у складі вищого, виконавчого та ревізійного органу. Дволанкова система органів у складі вищого та виконавчого органу характерна для державних та комунальних підприємств. Одноланкову систему органів у складі тільки вищого органу мають унітарні приватні підприємства, в яких засновники безпосередньо керують підприємствами.

Залежно від прав, які засновники (учасники, члени) можуть мати щодо підприємства або його майна слід виділити підприємства, щодо яких їх учасники мають корпоративні права (господарські товариства, виробничі кооперативи, приватні корпоративні підприємства). Підприємства, основу правового режиму майна яких становлять інші речові права (державні та комунальні підприємства, підприємства об'єднань громадян та релігійних організацій).

За обсягом відповідальності господарської організації розрізняють підприємства, які відповідають усім своїм майном (виробничі кооперативи, приватні підприємства, господарські товариства, державні та комунальні комерційні підприємства) та підприємства, що відповідають лише частиною майна, яка визначена в законі (казенні та комунальні некомерційні підприємства). В залежності від умов відповідальності засновника за зобов'язаннями господарської організації розрізняють підприємства щодо яких засновники несуть обмежену відповідальність - в межах внесків, акцій (корпоративні приватні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства, державні та комунальні

комерційні підприємства, виробничі кооперативи тощо). Засновники товариства з додатковою відповідальністю несуть додаткову відповідальність у кратному розмірі до вкладу кожного з учасників. У командитному товаристві деякі засновники несуть необмежену відповідальність, а деякі – обмежену. Засновники повного товариства несуть необмежену солідарну відповідальність.

Підприємства поділяються також в залежності від наявності економічної та/або організаційної залежності між ними на головне та залежне підприємство.

За особливостями правового становища підприємства поділяються на національні (резидентів), які створені і діють відповідно до законодавства України та іноземні (нерезидентів), котрі створені за законодавством, відмінним від законодавства України, хоча здійснюють на території України у тому чи іншому обсязі господарську діяльність.

Організаційно-правову форму підприємства характеризують: 1) мета господарської організації (здійснення підприємницької чи некомерційної діяльності); 2) якісний та кількісний склад засновників (одна або декілька фізичних (юридичних осіб чи їх сукупність); 3) правовий режим майна (право власності, право господарського відання, право оперативного управління, інші речові права та інші зобов'язальні права); 4) організація управління (безпосередньо засновником, найманим керівником, виконавчим органом); 5) права, які засновники можуть мати щодо підприємства або його майна (корпоративні права, інші речові права); 6) особливості відповідальності (повна, обмежена, додаткова відповідальність учасників в різний спосіб); 7) наявність економічної залежності (асоційовані підприємства); 8) особливості правового становища (товариство однієї особи; резиденти, нерезиденти).

3.2. Організаційно-правові форми унітарних підприємств

Визначальною ознакою унітарного підприємства є можливість його заснування лише одним учасником господарських відносин. Таке право мають громадяни України, особи без громадянства, іноземці, юридичні особи – резиденти та юридичні особи-нерезиденти, органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Загальною вимогою законодавця до унітарного підприємства є обов'язковість його заснування на державній, комунальній, власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Ознаками унітарних підприємств є: 1) заснування виключно однією фізичною чи юридичною особою; 2) здійснення управління підприємством – безпосередньо засновником чи призначеним ним керівником; 3) неподільність закріпленого за

ними майна на частки (паї); 4) володіння майном на праві господарського відання або на праві оперативного управління (за виключенням приватних підприємств); 5) спеціальна правоздатність, що виражається в чіткому встановленні предмета і цілей діяльності.

Управління унітарним підприємством здійснюється засновником або найманою особою одноособово, що безумовно, виключає протиріччя між засновниками та можливість блокування рішень, яке має місце у корпоративних підприємствах. Якщо керівництво підприємством здійснюється безпосередньо засновником, то це автоматично виключає питання про перевищення повноважень органу підприємства і про відповідальність органів підприємства перед засновником. Якщо ж унітарним підприємством управляє призначений засновником керівник (одноособовий виконавчий орган), то він підзвітний засновнику – органу влади чи місцевого самоврядування, об'єднанню громадян, релігійній організації чи фізичній особі.

Порядок використання прибутку (доходу) унітарного підприємства встановлюється його засновником одноособово. Останній сам визначає розмір фонду оплати праці, обирає системи і розміри її оплати, планує діяльність, а також намічає перспективи розвитку заснованого ним підприємства.

За законодавством України **державні унітарні підприємства** можуть бути двох видів: державні комерційні та казенні підприємства. Державні комерційні підприємства створюються державою для здійснення підприємницької діяльності і майно закріплюється за ними на праві господарського відання, а казенні підприємства - для здійснення некомерційної господарської діяльності, майно за ними закріплюється на праві оперативного управління.

Державні комерційні підприємства виступають суб'єктами підприємницької діяльності. Це означає, що від їх діяльності держава розраховує отримати не тільки позитивний соціальний ефект (оскільки підприємство, створене державним органом, виконує роботи, надає послуги, випускає продукцію, що мають суспільний характер, санкціоновані державою), а й прибутки матеріального характеру. Це – сплата податків, обов'язкових платежів нарівні з іншими суб'єктами господарювання та відрахування певних коштів державі як власнику, засновнику.

Державні комерційні підприємства діють у конкурентному середовищі, господарюючи на внутрішньому ринку України та встановлюючи зв'язки з партнерами за кордоном, нарівні з суб'єктами господарювання, що відносяться до інших форм власності та інших організаційно-правових форм здійснення

підприємницької діяльності, а також з фізичними особами–підприємцями і тому важливу роль має продумана політика щодо державного регулювання господарської діяльності цих підприємств.

Слід пам'ятати, що державне комерційне підприємство, здійснюючи підприємницьку діяльність, несе відповідальність за прийняті рішення та результати своєї господарської діяльності (ч. 5 ст. 74 ГК). І, відповідно, держава та органи, уповноважені управляти підприємством, такої відповідальності не несуть. При цьому самостійність державного комерційного підприємства при здійсненні господарської діяльності не є абсолютною. Воно зобов'язано виконувати розпорядження міністерства, приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення і державні завдання, а також враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів, тобто наділено спеціальною компетенцією.

Отримані в процесі здійснення підприємницької діяльності кошти підприємство може використовувати на придбання нових засобів виробництва, іншу інвестиційну діяльність, спрямовану на поліпшення своєї виробничої діяльності в обсягах, передбачених затвердженим фінансовим планом (ст. 75 ГК).

Державне комерційне підприємство за рішенням КМ України може бути перетворено у корпоратизоване підприємство (державне акціонерне товариство). Розглядаючи доцільність такого перетворення з погляду інтересів держави, варто виходити з того, що в обох випадках (коли підприємство є державним комерційним чи коли воно перетвориться у відкрите акціонерне товариство, всі акції якого належать державі) підприємство залишається під контролем держави. Різниця лише в механізмі управління власником певною господарською організацією, а також - у випадку перетворення в акціонерне товариство – в можливості у власника реалізувати, якщо в цьому виникне потреба, частину акцій інвесторам, для того щоб зменшити витрати на підтримку господарської діяльності даної господарської організації.

Закон (ст. 76 ГК) передбачає можливість створення казенних підприємств лише в певних галузях народного господарства.

Компетенція казенних підприємств, безумовно, спеціальна, оскільки казенне підприємство на відміну від інших суб'єктів господарювання не вільне при виборі сфери своєї діяльності. Адже держава створює казенне підприємство спеціально для виробництва визначеної продукції або надання певних послуг. До підприємства завдання доводяться у формі планових актів, які підприємство зобов'язано виконати.

Напрямок господарської діяльності казенного підприємства визначає міністерство, якому підпорядковується підприємство, а керівник казенного підприємства організує у відповідності з доведеним завданням виробництво продукції або надання послуг.

Комунальні підприємства створюються для забезпечення нормальної життєдіяльності територіальної громади, а їх діяльність визначається завданнями і функціями органів місцевого самоврядування як носіїв публічної влади. До числа традиційних галузей економіки, у яких органи місцевого самоврядування беруть активну участь, відносяться, наприклад, постачання населення водою, газом, тепловою енергією, утримання каналізації і переробка стічних вод, вивіз сміття, міський і приміський пасажирський транспорт.

Діяльність комунальних підприємств цілком підпорядкована інтересам населення територіальних утворень. Ці підприємства, будучи власністю територіального колективу, результати своєї діяльності, будь-то прибуток чи конкретні товари і послуги, направляють на суспільні потреби.

Управління комунальними підприємствами здійснюють виконавчі органи Рад – виконавчі комітети, відділи, управління, комітети та інші органи.

Комунальні підприємства, будучи самостійними суб'єктами господарювання, як і державні, обмежені у своїх господарських повноваженнях. Згідно ч. 9 ст. 78 ГК особливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначаються відповідно до вимог, встановлених ГК щодо діяльності державних комерційних або казенних підприємств.

Щодо доцільності існування комунальних підприємств в науці немає єдиної точки зору. Одні дослідники стверджують, що по своїй природі комунальна власність малоефективна, навіть при умілому її використанні, що у більшості випадків вона просто збиткова. Тому єдиний вихід у даний час – здача комунального майна в оренду, концесію [12, с. 37].

Правоздатність комунальних підприємств є спеціальною. Територіальна громада в особі відповідних органів, закріплюючи за підприємством своє майно, зацікавлена в його використанні за призначенням і згідно предмету діяльності, закріпленому статутом підприємства.

До унітарних підприємств ГК відносить **підприємства**, засновані на власності **об'єднань громадян та релігійних організацій** (ст. 112 ГК). Дана організаційно-правова форма підприємств виділяється за ознаками форми власності на майно таких підприємств, а саме колективної власності та особливою метою їх створення – виконанням статутних завдань об'єднань громадян та релігійних організацій.

При заснуванні даних підприємств об'єднаннями громадян та релігійними організаціями має місце обмеження законодавцем прав відносно мети створюваної юридичної особи, оскільки дозволяється створювати даний вид підприємства лише для досягнення чітко визначених цілей засновника.

Засновником підприємства об'єднання громадян може бути відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Відповідно до ст. 20 Закону «Про об'єднання громадян» [9] право засновувати підприємства, необхідні для виконання статутних цілей, надане лише одному виду об'єднань громадян - громадським організаціям. Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

Закон зобов'язує релігійні організації використовувати належне їм на праві власності майно лише для досягнення цілей, передбачених їх установчими документами, тому засновницькі права релігійних організацій щодо створення підприємств додатково обмежені законодавчими приписами, а саме ст. 112 ГК та ст. 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [10].

Особливою організаційно-правовою формою комерційних підприємств є **приватні підприємства**, які на протязі періоду переходу вітчизняної економіки до ринкових відносин не лише довели свою життєздатність, а й стали однією з найпоширеніших форм господарювання.

Прийняття ГК України суттєво змінило положення приватних підприємств як суб'єктів господарювання. Сьогодні приватним визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи (ст. 113 ГК). Тобто засновниками приватного підприємства тепер можуть бути як одна, так і декілька фізичних осіб, а також юридична особа. В зв'язку з цим І. Селіванова цілком слушно вважає, що «Виділяючи приватне підприємство декількох громадян, ГКУ створює можливість обходу Закону «Про господарські товариства». Таке приватне підприємство з точки зору внутрішньої організації може бути побудоване як господарське товариство, але формально не підпадати під норми спеціального закону, зокрема, про розмір мінімального

статутного фонду, порядок його формування і таке інше» [5, с. 54].

Щодо правового регулювання унітарних приватних підприємств в літературі висловлено різні думки. Одні науковці вважають, що приватне унітарне підприємство вдало поєднує окремі риси складних організаційно-правових форм господарської діяльності і приватного бізнесу [23, с. 183]. Інші ж дослідники підкреслюють, що «такий різновид приватного підприємства, яке діє на основі приватної власності юридичної особи, взагалі не відповідає концепції ГКУ» [28, с. 54].

Стосовно речових прав приватного підприємства на майно необхідно підкреслити, що законодавець у ст. 63 ГК, розкриваючи поняття унітарного підприємства та називаючи різновиди таких підприємств, як загальне правило не встановлює, що унітарні підприємства не є власниками свого майна. Адже у положеннях статей ГК, присвячених державним, комунальним підприємствам; підприємствам, заснованим об'єднаннями громадян та релігійними організаціями зазначено, що за цими підприємствами майно закріплено на праві господарського відання чи оперативного управління, а відносно приватного підприємства такого обмеження немає (ст. 113 ГК). Оскільки приватне підприємство може бути як унітарним (а всі інші унітарні підприємства не є суб'єктами права власності), так і корпоративним (а останні визнаються суб'єктами права власності), то виникає питання щодо правового режиму майна унітарних приватних підприємств. Чи потрібно до них ставитися як і до інших унітарних підприємств-невласників, чи законодавець не випадково не обмежив їх права щодо закріпленого майна і свідомо не відніс їх до суб'єктів права господарського відання та оперативного управління?

Чи є унітарне приватне підприємство власником свого майна – принципове питання, що визначає його правовий статус. Як відомо, підприємства-невласники не мають права утворювати інші підприємства; приймати участь у діяльності інших підприємств, що здійснюють підприємницьку або некомерційну господарську діяльність вони можуть лише за згодою власника майна унітарного підприємства; не можуть самостійно відчужувати, віддавати в заставу майнові об'єкти, що належать до основних фондів, здавати в оренду цілісні майнові комплекси структурних одиниць, тобто не можуть самостійно розпоряджатися майном, закріпленим за ними власником на праві господарського відання чи оперативного управління та ін. Як бачиться, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 135 ГК власник має право засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарського відання, оперативного управління, а правовий режим майна підприємства встановлюється статутом (ч. 4 ст. 62 ГК) і залежить від

волевиявлення засновника, то враховуючи відсутність обмеження законодавцем правового режиму приватних підприємств, цілком логічно зробити висновок, що саме відносно приватних унітарних підприємств можливий будь-який правовий режим майна, передбачений ст. 133 ГК для суб'єктів господарювання, а саме - право власності, право господарського відання чи оперативного управління на розсуд засновника (ст. 135 ГК).

Тому немає жодних підстав сумніватися, що засновник унітарного приватного підприємства, як власник майна, визначаючи правовий режим цього майна, має право передати його у власність підприємству і таким чином визначити статус приватного унітарного підприємства як власника.

Правовий режим майна приватного підприємства повинен бути закріплений засновником у статуті підприємства. При цьому засновник не може передати якусь частину майна підприємству у власність, а якусь – у господарське відання. Встановлений статутом майновий режим поширюється на все майно приватного підприємства, як передане йому засновником, так і набуте пізніше – внаслідок здійснення господарської діяльності або на інших не заборонених законом підставах. Засновник має право, наділяючи приватне підприємство майном на праві власності, передати окреме індивідуально визначене майно підприємству у користування. У такому випадку внеском засновника до статутного фонду буде не саме майно, а майнове право – право користування цим майном. Таке підприємство користуватиметься майном без права його відчуження.

Якщо відповідно до статуту приватне підприємство є власником майна, отриманого від засновника та набутого на інших законних підставах, то засновник приватного підприємства з моменту державної реєстрації останнього і до моменту його припинення шляхом ліквідації не має жодних прав на майно цього приватного підприємства. Єдиним власником цього майна є приватне підприємство, яке має право здійснювати будь-які дії щодо цього майна з урахуванням обмежень, які можуть бути встановлені статутом. Так, наприклад, статут приватного підприємства може встановлювати, що укладення правочинів на певну суму чи з певним майном здійснюється директором приватного підприємства лише після отримання згоди засновника. Але засновник у даному випадку буде діяти не як власник майна підприємства, а як його вищий орган підприємства (по відношенню до виконавчого органу – директора).

Щодо відповідальності приватного підприємства-власника перед кредиторами засновника питань не виникає. Ключовим принципом цивільного права є

розмежування майнової відповідальності засновника і створеної ним юридичної особи. Відповідно до ч.3 ст. 96 ЦК, учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Таким чином, якщо статутом приватного підприємства прямо не встановлено відповідальність цього підприємства за зобов'язаннями засновника, то це підприємство не може притягуватись до такої відповідальності.

Якщо ж правовим режимом майна приватного підприємства буде встановлене засновником право господарського відання, то після внесення майна до статутного фонду приватного підприємства, його власник фактично втрачає можливість користуватись та або розпоряджатись таким майном. Він може це зробити тільки від імені підприємства, виконуючи функції директора останнього. Таким чином складається цікава ситуація – ні власник, ні саме підприємство не можуть розпорядитися таким майном, оскільки права власника обмежені режимом господарського відання, встановленим щодо майна підприємства, а приватне підприємство не може, оскільки воно не є власником закріпленого за ним майна. Як справедливо підкреслюється в науковій літературі «Ситуація щодо приватного підприємства-невласника у багатьох випадках є дійсно тупіковою, зумовлена вона недостатньою увагою законодавця до правового режиму майна суб'єктів господарювання» [17, с. 41].

Таким чином, унітарні приватні підприємства, як і корпоративні приватні підприємства виступатимуть власниками свого майна у разі закріплення такого режиму майна в статутах цих підприємств. І, відповідно, ці підприємства будуть невластниками, якщо засновник встановить для них режим права господарського відання або оперативного управління, що знайде відбиток у статуті. Проблеми щодо визначення правового режиму майна приватних підприємств можуть виникати у разі невизначення правового режиму їх майна засновником у статуті. Вважаємо, що у таких випадках правовим режимом майна повинно вважатися право власності, оскільки встановлення іншого правового режиму майна є менш доцільним, і відповідно такий режим повинен бути спеціально обумовлений власником-засновником приватного підприємства.

3.3. Організаційно-правові форми корпоративних підприємств

Характерним для корпоративного підприємства є те, що на відміну від унітарного, воно створюється не одним, а двома чи декількома засновниками за їх спільним рішенням на основі договору. Право засновувати корпоративне підприємство належить будь-яким учасникам господарських відносин – фізичним чи юридичним особам. Засновники, створюючи корпоративне підприємство, наділяють його майном, тобто передають підприємству як власнику певне майно, набуваючи взамін корпоративні права щодо цього підприємства, які надають їм право на управління справами корпоративного підприємства та розподіл його прибутку.

Корпоративне підприємство є власником закріпленого за ним майна. Форма власності корпоративних підприємств на майно може бути приватною і колективною. Розповсюдженими є корпоративні підприємства засновані на змішаній власності – державній, приватній, колективній.

Право власності корпоративних підприємств і наявність корпоративних прав засновників є визначальними ознаками правового статусу даних підприємств.

У залежності від організаційно-правової форми в корпоративних підприємства має місце складна структура управління, що включає вищі та виконавчі органи управління підприємства.

Ознаками корпоративних підприємств є: 1) заснування двома або більше засновниками (як фізичними, так і юридичними особами); 2) поділ статутного капіталу (майна підприємства) на частки (паї) відповідно до кількості засновників (учасників) або акцій рівної номінальної вартості; 3) здійснення спільного управління справами підприємства на основі корпоративних прав, в тому числі через створені учасниками органи; 4) участь засновників (учасників) у розподілі доходів підприємства; 5) вільне володіння, користування і розпорядження майном, що належить підприємству на праві власності; 6) загальна правоздатність, що притаманна господарюючим суб'єктам приватно-колективного сектору економіки; 7) самостійна відповідальність підприємства за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном, а також додаткова відповідальність членів в виробничих кооперативах та учасників у товариствах з додатковою відповідальністю, повних товариствах, та командитних товариствах.

Оскільки корпоративні підприємства відповідають за своїми зобов'язаннями

належним їм майном, то важливим є питання надійності їх майнової бази, особливо в товариствах об'єднань капіталів – акціонерному товаристві, товаристві з обмеженою відповідальністю, товаристві з додатковою відповідальністю.

Найбільш розповсюдженими серед корпоративних підприємств є **господарські товариства** Господарське товариство – це родове поняття, яке об'єднує п'ять самостійних видів товариств: повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, акціонерне товариство, що знайшло відбиток: у Законі України «Про господарські товариства» (ст. 1), у ГК (ст. 80 ГК) та ЦК (ст. 113 ЦК).

І хоча кожний з видів господарських товариств має свої особливі ознаки загальною рисою для них, як корпоративних підприємств, є наявність статутного (складеного) капіталу, поділеного на частки між учасниками. Різняться ж вони за обсягом відповідальності засновників за зобов'язаннями товариства.

В науковій літературі господарські товариства, крім того, поділяють на дві групи: товариства капіталів і товариства осіб, в основу якого покладено декілька критеріїв: обсяг відповідальності учасників за зобов'язання товариства, статус учасників, спосіб участі в товаристві (майнова або особиста). Товариствами осіб (персональними товариствами) вважаються повне і командитне товариство. Всі або частина їх учасників несуть повну майнову відповідальність за зобов'язання товариства. Вони ж здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність, тому їх особиста участь у справах обов'язкова. До товариств капіталів належать акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю. Всі учасники цих товариств повинні зробити майновий внесок, несуть обмежену відповідальність і не зобов'язані брати особисту участь в їх діяльності.

Як суб'єкт господарювання господарське товариство утворюється на майновій основі, що складається з вкладів засновників у його статутний фонд. Вклади учасників та засновників господарського товариства можуть бути у формі майнових об'єктів, цінних паперів, майнових прав, у тому числі на об'єкти інтелектуальної власності, грошових коштів у національній та/або іноземній валюті.

Щодо порядку заснування господарських товариств та його правового оформлення проблема вбачається в застосуванні законодавцем однакової назви (установчий) щодо договору між засновниками товариств – об'єднань капіталів і

персональних товариств. Мета, зміст цих договорів та механізм їх реалізації значною мірою відрізняються. В першому випадку (при заснуванні об'єднань капіталів) договір націлений на створення товариства певних параметрів і регулює відносини між його засновниками. Реалізація положень договору (виконання засновниками своїх зобов'язань) та переобрання створеним товариством на себе зобов'язань засновників перед кредиторами свідчить про те, що договір (як угода між засновниками) вичерпав себе. Необхідно розмежовувати договір про створення товариства-об'єднання капіталів і єдиний установчий документ персонального товариства - договір товариства як універсального за своєю метою, що виконує роль засновницького договору (регулює діяльність засновників щодо створення товариства) та забезпечує регулювання корпоративних відносин у вже створеному товаристві.

Згідно ч.1 ст. 82 ГК, установчим документом повного товариства і командитного товариства є засновницький договір. Установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю є статут.

Акціонерне товариство визначене законодавцем як господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

ГК України та Закон України „Про господарські товариства” розрізняють два види акціонерних товариств - відкрите і закрите, Закон України «Про господарські товариства» (ст. 25, 29) визначає їх характерні риси, що дозволяють відрізнити ВАТ від ЗАТ.

До товариств об'єднань капіталів відноситься товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), яке більшістю своїх рис подібне до акціонерного товариства. ТОВ у багатьох країнах вважається однією з найбільш привабливих організаційних форм господарювання [17, с. 233].

Товариством з обмеженою відповідальністю законодавець визнає господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили

свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів (ч.3 ст. 80 ГК). Враховуючи положення даної статті можна виділити такі переваги ТОВ як обмежену відповідальність учасників (у межах вкладу) та можливість отримання учасником своєї частки у статутному фонді у разі виходу з товариства.

Товариство з додатковою відповідальністю є модифікацією товариства з обмеженою відповідальністю з єдиною відмінністю від останнього - наявністю в учасників товариства обмеженої додаткової відповідальності за зобов'язаннями товариства. Відповідальність учасників обмежується розміром, встановленим установчими документами товариства і є кратним відповідно до вкладу кожного з учасників.

Повне товариство відноситься до персональних господарських товариств. Це товариство, учасники якого відповідно до засновницького договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить, на яке може бути звернуто стягнення. Ця додаткова відповідальність виникає тоді, коли у повного товариства недостатньо майна для задоволення вимог кредиторів. Причому учасник відповідає за боргами товариства незалежно від того, виникли ці борги до чи після його вступу в товариство, до моменту свого вибуття з товариства. Учасник, який сплатив повністю борги товариства, має право звернутися з регресом у відповідній частині до інших учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїм часткам у складеному капіталі товариства.

Щодо участі у господарських товариствах, то законодавець передбачає, що особа може бути учасником тільки одного повного товариства (ч. 2 ст. 119 ГК).

Представником персональних товариств є також командитне товариство. Це товариство, у якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном - повними учасниками, є один чи декілька учасників - вкладників, які несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах сум внесених ними вкладів та не беруть участі у діяльності товариства.

Щодо правового регулювання командитного товариства, то слід зазначити, що у частині, яка не торкається правового становища вкладників, командитне

товариство аналогічне повному товариству.

До корпоративних комерційних підприємств, що здійснюють свою господарську діяльність на основі колективної власності засновника, відносяться **виробничі кооперативи**. Виробничий кооператив - добровільне об'єднання громадян на засадах членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку.

Виробничий кооператив має всі ознаки, притаманні окремому виду підприємства – визначену форму власності, особливий спосіб управління, методи розподілу результатів діяльності тощо, що дозволяє чітко визначити його місце серед інших видів підприємств.

В Україні правовий статус кооперативної форми господарювання ґрунтується на нормах Конституції України, ГК (ст. 95-110) та ЦК (163-166), Закону України «Про кооперацію» [25], в якому визначаються правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні та інших спеціальних нормативно-правових актів з питань кооперації.

Так, ГК відносить виробничі та споживчі кооперативи до підприємств колективної власності як одного з видів організаційних форм підприємств (гл. 10 ГК). У Цивільному кодексі виробничі кооперативи (як різновид підприємницьких товариств) (ст. 84 ЦК) та споживчі товариства (як непідприємницьке товариство) (ст. 111 ЦК) включено до переліку організаційно-правових форм юридичних осіб, що можуть функціонувати на території України.

Організаційно-правова форма виробничого кооперативу являє собою об'єднання праці і капіталу: всі члени кооперативу зобов'язані брати особисту трудову участь в його діяльності та внести майновий пайовий внесок.

Характерними рисами цієї організаційно-правової форми підприємства виступають: 1) здійснення підприємницької діяльності; 2) добровільне об'єднання виключно фізичних осіб, які досягли 16-річного віку; 3) діяльність кооперативу на засадах членства учасників; 4) рівність всіх членів в управлінні підприємством незалежно від розміру паю; 5) розподіл доходу між членами кооперативу в залежності від їх трудової участі, а не розміру паю; 6) майнова відокремленість на праві колективної власності на об'єднане його членами майно (вступні, пайові й інші обов'язкові внески); 7) субсидіарна відповідальність членів за зобов'язаннями кооперативу.

3.4. Асоційовані підприємства

Розглядаючи види та організаційно-правові форми підприємств, особливу увагу слід приділити асоційованим підприємствам. Згідно ст. 126 ГК асоційовані підприємства (господарські організації) - це група суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм (частіше – господарські товариства), що володіють повною господарською компетенцією і якостями юридичної особи (тобто господарські організації), що дозволяє кожному з асоційованих підприємств самостійно брати участь у відносинах товарно-грошового обігу під власну відповідальність у зобов'язаннях. Будучи формально-юридично, майново і структурно відокремленими, такі суб'єкти, проте, характеризуються відносинами економічної та/або організаційної залежності, що може виражатися у формах участі одного суб'єкта господарювання в статутному фонді іншого та/або в участі одного в управлінні іншим. Це дозволяє здійснювати вирішальний вплив (або контроль) на господарське товариство тим учасником товариства, який володіє більшістю голосів у зборах учасників та/або відповідною часткою в майні товариства). Залежне і дочірнє підприємства - тотожні поняття. Залежність у будь-якому вигляді за ст. 126 ГК тягне за собою визнання за залежним підприємством статусу дочірнього [24, с. 13].

Залежним підприємство може бути як з моменту його заснування у якості дочірнього, так і стати таким в процесі здійснення господарської діяльності.

Можливість створення дочірніх підприємств встановлена ст. 6 Закону України «Про власність», яка передбачає право власника засобів виробництва створювати в установленому порядку підприємства. Як бачимо, основною умовою для створення дочірнього підприємства іншим підприємством (господарською організацією) є наявність у останнього права власності на засоби виробництва, що закріплюється за новоствореним підприємством. Господарськими організаціями-власниками виступають господарські товариства, кооперативи, приватні підприємства. Підприємства ж, що не є власниками закріпленого за ними майна, не мають права без дозволу власника створювати дочірні підприємства. До таких підприємств належать державні, комунальні, підприємства об'єднань громадян та релігійних організацій. Дозвіл власника майна такого підприємства на створення дочірніх підприємств може бути зафіксований як у статуті підприємства так і надаватися спеціально на його запит.

Дочірні підприємства можуть створюватися і як унітарні підприємства, і як корпоративні підприємства. При чому як ті, так і інші можуть бути як власниками закріпленого за ними майна, так і функціонувати на майні, яке за ними закріплене на праві господарського відання або на праві оперативного управління власниками засобів виробництва (ст. 55 ГК).

Унітарні дочірні підприємства створюються одним материнським підприємством-засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Корпоративні дочірні підприємства створюються двома або більше засновниками, мають статутний фонд, поділений на частки (акції, паї), один із засновників (учасників) – господарська організація, яка є власником контрольного пакету акцій (або відповідної частки у статутному фонді дочірнього підприємства), що забезпечує здійснення контролю за діяльністю останнього. Для корпоративних дочірніх підприємств найбільш прийнятною є організаційно-правова форма господарського товариства, перш за все товариств об'єднань капіталів – акціонерного товариства (АТ), товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) та товариства з додатковою відповідальністю (ТДВ), оскільки в них кількість голосів, що має учасник при прийнятті рішень загальними зборами, залежить від розміру його частки у статутному фонді товариства і один учасник може володіти більшістю голосів, що дає йому змогу формувати виконавчий і контролюючий органи товариства, а також забезпечувати прийняття органами товариства рішень, вигідних для такого учасника.

Форма повного товариства менш прийнятна для дочірнього підприємства, оскільки ведення справ товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників такого товариства. У той же час командитне товариство може бути дочірнім підприємством за умови, що має єдиного учасника з повною відповідальністю, який здійснюватиме управління справами товариства і цим повним учасником виступатиме господарська організація зі статусом юридичної особи.

Основною ознакою дочірнього підприємства слід вважати значний ступінь його залежності від материнського підприємства, що дає можливість останньому

здійснювати контроль над дочірнім підприємством. Наявність у дочірнього підприємства статусу юридичної особи не забезпечує йому цілковиту самостійність у здійсненні своєї діяльності.

Залежність унітарного дочірнього підприємства від власника майна цілком виправдана, адже лише останній вправі розпоряджатися належним йому майном і вирішувати питання щодо делегування частини таких повноважень іншим особам, у тому числі і дочірньому підприємству. Проте останнє є самостійним у здійсненні повноважень, що не належать до компетенції власника майна, зокрема у здійсненні оперативно-господарської діяльності.

Залежність корпоративного дочірнього підприємства від іншої господарської організації, що одночасно є одним із його учасників і володіє контрольним пакетом акцій чи відповідною часткою у статутному фонді дочірнього підприємства, зумовлюється принципом участі в управлінні справами такого підприємства-товариства залежно від розміру частки у його статутному фонді (АТ, ТОВ, ТДВ, приватне корпоративне підприємство) чи обсягом повноважень повного учасника в КТ.

ГК вказує, що ступінь залежності між асоційованими підприємствами може бути меншою чи більшою, у зв'язку з чим розрізняє «просту» і «вирішальну» залежність.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає в тих випадках, коли одне з них здатне блокувати прийняття рішень залежним підприємством з питань, що вимагають голосування кваліфікованою більшістю голосів. Відносини вирішальної залежності між асоційованими підприємствами виникають в тих випадках, коли між ними встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та/або загальних зборах, інших органах управління залежного підприємства. Звичайно відносини вирішальної залежності забезпечуються володінням контрольним пакетом акцій, що не обов'язково має перевищувати половину всієї їх вартості. При великій розпорошеності акцій цей пакет може бути контрольним і в разі значно меншої сукупної їх вартості.

До ознак дочірнього підприємства слід віднести також субсидіарну відповідальність контролюючого підприємства перед кредиторами дочірнього, на що звертається увага в науковій літературі [25, с. 125].

ВИСНОВКИ

Для законодавства характерне багатоваріантне використання терміну «підприємство». У вітчизняному законодавстві термін “підприємство” завжди використовувався для визначення суб’єкта або об’єкта прав. При цьому часто мало місце змішання смислових значень терміну, що затрудняло правозастосовчу діяльність. ГК нарешті поклав край двозначності використання терміну «підприємство», визначивши останнє суб’єктом господарських відносин, а об’єктом угод – цілісний майновий комплекс підприємства, як нерухоме майно, що належить підприємству. Таким чином необхідно розрізняти підприємство як суб’єкт господарської діяльності і його майно – майновий комплекс.

Підприємство – це господарська організація, реально існуюче соціальне утворення, суб’єкт права, що має особливі економічні і соціальні функції в економічній системі, а саме функції колективного товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах та послугах.

Підприємство є господарсько-правовою формою взаємодії приватних (особистих) інтересів засновників і публічних (суспільних) інтересів держави шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Правове становище підприємства як суб’єкта господарської діяльності обумовлене певними ознаками, серед яких: 1) визначеність організаційно-правової форми суб’єкта господарювання, що характеризується метою, правовим статусом та складом засновників, правовим режимом майна, організацією управління та умовами і обсягом відповідальності; 2) майнова відокремленість; 3) легітимація існування в якості суб’єкта господарювання; 4) самостійна відповідальність за результати господарювання; 5) самостійність в господарському обороті, яка передбачає свободу вибору видів діяльності, незалежність.

Правове становище підприємства певного виду обумовлене перш за все майновим режимом майна підприємства. При цьому сама форма власності – приватна, колективна чи державна не повинна мати визначального впливу на правовий статус підприємства. Значно важливішою є наявність чи відсутність у підприємства повного обсягу прав на закріплене за ним майно. Найбільш повний обсяг прав мають підприємства-власники - господарські товариства, виробничі кооперативи, приватні підприємства. Підприємства, що здійснюють свою господарську діяльність на основі права господарського відання або оперативного

управління мають особливий правовий статус, обумовлений способом відмежування функцій власника від функцій управління майном у державних та комунальних підприємствах. Ці підприємства як майнові комплекси є об'єктами права державної або комунальної власності. Особливий правовий статус мають підприємства об'єднань громадян та релігійних організацій, що пов'язано із можливістю заснування цих підприємств виключно для здійснення статутної діяльності даними організаціями.

На правове становище підприємства крім правового режиму майна впливає спосіб утворення (заснування) та формування статутного фонду підприємства. Так, унітарні підприємства заснуються одним засновником, який безпосередньо керує підприємством, затверджує його статут, формує трудовий колектив, привласнює прибуток, реорганізує та ліквідує підприємство. На відміну від унітарних підприємств, правовий статус корпоративних підприємств передбачає заснування їх декількома засновниками за спільним рішенням на основі об'єданого майна та/або підприємницької чи трудової діяльності, їх спільного управління справами на основі корпоративних прав та сумісний розподіл доходів і ризиків підприємства.

Оптимізація правового становища підприємств має відбуватися з врахуванням обсягу прав підприємства щодо майна, на базі якої воно функціонує, характеру його діяльності, способу утворення, складу та статусу учасників тощо шляхом забезпечення уніфікації організаційно-правових форм господарювання, публічності відомостей державної реєстрації та результатів фінансово-господарської діяльності, захисту прав дочірніх підприємств та кредиторів підприємств-невласників, індивідуальних інтересів у корпоративних підприємствах та узгодження публічних і приватних інтересів щодо таких суб'єктів господарювання як державні та комунальні підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативні акти

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 // ВВР України. - 2003. - №№ 18, 19-20, 21-22. - Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435 // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 40-44. - Ст. 356.
4. Про власність: Закон УРСР від 07.02.1991 р. № 697-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 20. - Ст. 249. - (зі змін. та доповн.).
5. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576 // ВВР України. - 1991. - № 49. - Ст. 682. - (зі змін. та доповн.).
6. Про заставу: Закон України від 02.10.1992р. № 2654 // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 47. - Ст. 642.
7. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 38. - Ст. 313.
8. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087 // Відомості Верховної Ради. - 2004. - № 5. - Ст. 35.
9. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992р. №2460-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. - Ст. 504.
10. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991р. № 987 - ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 25. – Ст. 284.
11. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997р. № 469 // Відомості Верховної Ради України. - 1997. - № 39. - Ст. 261.
12. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України від 18.06.1991 р. № 1201 // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 38. - Ст. 508.
13. Про кооперацію в СРСР: Закон СРСР від 26.05.1988 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. - 1988. - № 22; 1989. - № 19; 1990. - № 26.

Спеціальна література

14. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). Научное издание / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 216 с.
15. Дозорцев В. А. Проблемы совершенствования гражданского права РФ при переходе к рыночной экономике / В. А. Дозорцев // Государство и право. - 1994. - № 1. – С. 26-36.

16. Зайченко М. П. Особливості існування юридичної особи, створеної одним учасником, за новим Цивільним кодексом України / М. П. Зайченко // Проблема юридичної особи у цивільному праві України : Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті О. А. Пушкіна (21 травня 2004 р.) – Х. : Нац. ун-т внутрішніх справ; Харків. економіко-правовий ун-т, 2004. - С. 122-125.
17. Кибенко Е. Р. Корпоративное право. Учебное пособие / Е. Р. Кибенко. – Х. : Эспада, 1999. – 480 с.
18. Кібенко О. Правовий режим майна приватного підприємства // Юридичний радник. – 2005. - №1(3). – С.37-41.
19. Кравчук В. Соціально-правова природа юридичної особи / В. Кравчук // Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Львів, 2000. - 25 с.
20. Кравчук В. В. Соціально-правова природа юридичної особи / Кравчук В. В. // Дис... канд. юрид. наук. - Львів, 2000. - 186 с.
21. Лаптев В. В. Современные проблемы предпринимательского (хозяйственного) права / В. В. Лаптев // Предпринимательское право в XXI веке: преемственность и развитие / Отв. ред. М. М. Славин. - М., 2002. – 273 с.
22. Лаптев В. В. Хозяйственное право - право предпринимательской деятельности / В. В. Лаптев // Государство и право. - 1993. - №1. - С.33-43.
23. Мамутов В. К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно-правовой мысли в суверенной Украине / В. К. Мамутов // Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований; Редкол. : В. К. Мамутов (отв. ред.) и др. – Донецк : ООО «Юго-Восток Лтд». - 2005. - С. 12-37.
24. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт. : Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін.; За заг. ред. В. К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
25. Потюк М. Дочірні підприємства як юридичні особи / М. Потюк // Право України. – 1999. - № 1. – С.124-125.
26. Примак В. До питання про сенс і критерії розмежування юридичних осіб публічного та приватного права / В. Примак // Юридична Україна. –2004. - № 2. - С. 43-49.
27. Пушкін А. Відносини підприємства і правовий статус їх суб'єктів / А. Пушкін, В. Селіванов // Право України. – 1994. - № 5-6. – С. 9-15.

28. Селіванова І. Про співіснування систем юридичних осіб в аспекті нових Цивільного та Господарського кодексів / І. Селіванова // Юридична газета. - 2004. – № 19(31). – С. 1-3.
29. Селіванова І. А. “Дивні” підприємства Господарського кодексу України / І. А. Селіванова // Проблема юридичної особи у цивільному праві України : Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам’яті О. А. Пушкіна (21 травня 2004 р.) – Х. : Нац. ун-т внутрішніх справ; Економіко-правовий ун-т, 2004. - С. 51-54.
30. Хохлов Е. Б. Понятие юридического лица: история и современная трактовка / Е. Б. Хохлов, В. В. Бородин // Государство и право. - 1993. - № 9. - С. 52-59.
31. Саніахметова Н. О. Цивільне право України / Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.
32. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І.Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. –Т. 1. – 480 с.
33. Чанкин В. В. Торговое право: современные тенденции / Чанкин В. В. // Государство и право. - 1993. - № 2. - С. 57-64.
34. Щербина В. С. Господарське право України: Навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 284 с.